

Marxisticko-leninská etika a etika sociálnych dôsledkov: komparatívna analýza

LUKÁŠ ŠVAŇA, Inštitút filozofie a etiky, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Slovenská republika

ŠVAŇA, L.: Marxist-Leninist Ethics and the Ethics of Social Consequences: A Comparative Analysis
FILOZOFIA, 81, 2026, No 3, pp. 327 – 342

The aim of this paper is to examine the extent to which the ethics of social consequences – as developed by Vasil Gluchman – can be considered as a continuation of certain secular tendencies present in Marxist-Leninist ethics and philosophy before 1989. The article focuses on comparing the philosophical and ethical elements of both concepts, particularly in the areas of normative foundations, the social dimension of morality, and approaches to humanism. The ethics of social consequences emerged after 1989 in a secular and post-ideological space and is characterized by consistent normativity and an emphasis on the social consequences of human action. In this paper, I claim that despite significant differences in aims and ideological grounding, certain thematic and methodological parallels can be identified between these two concepts, revealing structurally comparable features within secular ethical thinking in Slovakia.

Keywords: secular humanism – Marxist-Leninist ethics – ethics of social consequences

1. Spoločensko-filozofické rámce

Premeny, ktoré nastali v slovenskom filozofickom prostredí po roku 1989 pri-niesli, okrem iného, odmietnutie ideologických modelov, ktoré boli dovtedy pevnou súčasťou marxisticko-leninskej ideovej tradície. Zároveň sa tu uvoľnil priestor pre vznik nových podôb sekulárnej filozofie i etiky. Pozitívom je, že napriek prenikaniu dobovej ideológie do filozofického, a teda aj etického myslenia, si slovenská filozofia v rozličných fázach svojho vývoja snažila uchovať svoju ambíciu k rozvoju aj mimo akejkoľvek ideologickej indoktrinácie. Tento

rozmer slovenskej filozofie a etiky sa však naplno mohol rozvinúť až po roku 1989, kedy sa otvoril priestor pre pluralitu filozofických názorov.

Po roku 1989 sa inštitucionalizovaná verzia marxisticko-leninskej etiky, v podobe akademických pracovísk, rýchlo vytratila. Niektoré jej antropologické a etické podnety, najmä v oblasti sekulárneho humanizmu a normatívnej morálnej reflexie, však zostali prítomné v intelektuálnom prostredí. V nových spoločenských podmienkach boli tematizované odlišným spôsobom a zároveň boli zbavené pôvodného ideologického rámca. V už post-ideologickej spoločnosti sa zrodila aj etika sociálnych dôsledkov, ktorú koncipoval a naďalej rozvíja Vasil Gluchman spolu s ďalšími filozofmi a etikmi. Medzi jej typické znaky patrí sekulárna orientácia, dôsledná normatívnosť (bližšie rozpracovaná v jej teórii hodnôt, ale najmä v teórii správneho konania) (Gluchman 2001; 2017) a dôraz na sociálne dôsledky ľudského konania, ktoré majú v tejto podobe konzekvencialistickej etiky primárne postavenie hlavného (nie však jediného) kritéria pre evaluáciu ľudského konania a správania.

Napriek faktu, že etika sociálnych dôsledkov vzniká v zásadne odlišných spoločensko-politických podmienkach, cieľom tohto príspevku je skúmať, či možno nájsť styčné body s marxisticko-leninskou etikou. Zároveň bude rovnako dôležité identifikovať a objasniť aj rozličné kontradikcie medzi uvedenými teóriami, ktoré by však mohli byť ukážkou reakcie etiky sociálnych dôsledkov na idey marxisticko-leninskej etiky. Primárne pôjde o porovnanie normatívnych základov a chápania spoločenského rozmeru morálky, spolu s porovnaním antropologických východísk jednotlivých koncepcií. Zámerom je, vo svetle sekulárnych etických tendencií a koncepcií, poukázať na možné paralely a zároveň aspoň čiastočne zmapovať tento pohyb od ideologickej viazaného diskurzu k pluralitnej filozofickej a etickej reflexii a praxi.

2. Dve podoby sekulárnej morálky

V rámci tejto komparácie nevychádzam z predpokladu vývinovej kontinuity, ale pristupujem k obom koncepciám ako k protikladným verziám sekulárnej etiky. Ich teoretické východiská sa zásadne líšia: marxisticko-leninská etika je ukotvená v normativite historického materializmu a v predstave dejinnej nevyhnutnosti, zatiaľ čo etika sociálnych dôsledkov je pozitivisticky orientovaným konzekvencializmom, s dôrazom na analýzu empiricky identifikovateľných dôsledkov ľudského konania.

Väčšina predstaviteľov marxisticko-leninskej filozofie a etiky sa stotožňovala s myšlienkou, ktorú vyjadruje aj Jana Sošková:

Ateistický rozmer marxisticko-leninského svetonázoru pôsobí oslobodzujúco, emancipačne pri prekonávaní náboženskej svetonázorovej orientácie a jej negatívnych dôsledkov v kultúrnej aktivite ľudí (Sošková 1986, 703).

Problémom však dodnes ostáva, že v praxi sa vo väčšine prípadov redukoval na formu antiklerikalizmu, ktorý sa v niektorých desaťročiach prejavoval aj v podobe administratívnych a politických zásahov voči náboženským inštitúciám. Medzi dôvody, ktoré za takýmto postojom stáli, by sme mohli zaradiť konzervativizmus a tradicionalizmus, chápané ako typické črty náboženského videnia sveta, spojené s uznaním existencie večných a nemenných právd, o ktorých nemožno pochybovať, a to aj v oblasti morálky (Kánský 1961, 32).

Pre autorov bolo dôležité objasniť zákonitosti spoločnosti v rámci materialistického chápania dejín, a teda nepovažovali za dôležité konštruovať samostatné morálne systémy alebo analyzovať jednotlivé etické princípy. Etika mala, spoločne s inými spoločenskými a prírodnými vedami, prispievať k formovaniu vedeckého svetonázoru (Poliach 1961, 115 – 117; Kalajtzidis 2024, 201 – 203). Ambíciou marxistickej etiky bolo stať sa humanistickou alternatívou, ktorá by nahradila tradičné náboženské a metafyzické zdôvodnenia morálky, a to sekulárnym a materialistickým výkladom spoločnosti. Náboženské zdôvodnenia morálky boli považované za historicky prechodnú etapu mravného vývoja ľudstva (Kánský 1961, 36).

Slovenskí predstavitelia marxistickej filozofie a etiky¹ neusilovali o vybudovanie uzavretého filozoficko-etického systému v tradičnom zmysle. To však neimplikuje, že by etiku odmietali. Tá bola imanentne prítomná v samotnom základe marxistickej teórie – v jej materialistickom výklade prírody, dejín a spoločenských vzťahov. Dôraz bol kladený na vysvetľovanie spoločenských javov v ich príčinnno-dôsledkových súvislostiach a vedeckú argumentáciu namiesto formalizmu či abstraktného moralizovania (Foltin 2024, 211). V textoch slovenských autorov diskutovanej epochy je tento prístup zreteľný – autori sa väčšinou vyhýbajú čisto normatívnym požiadavkám bez zdôvodnenia a skôr hľadajú vysvetlenie javov prostredníctvom súvislosti so socialistickou revolúciou, ktorej deklarovaným cieľom bolo nastoliť novú a spravodlivejšiu spoločnosť.

¹ Reprezentatívne zdroje marxisticko-leninskej etiky boli vybrané s ohľadom na ich postavenie v dobovom ideologickom a akademickom diskurze, ako aj na mieru ich systematickosti pri spracovaní etickej problematiky. Výber preto nemá ambíciu byť úplným, ale zameriava sa na texty, ktoré spoluvytvárali hodnotový rámec oficiálnej marxistickej etiky v slovenskom prostredí, predovšetkým v kontexte toho, v čom možno vidieť podobnosť alebo rozdielnosť medzi porovnávanými etickými koncepciami.

Etický rozmer ich uvažovania bol neodmysliteľne prítomný: niekedy latentne, inokedy vo forme explicitných reflexií o pôvode, povahe a funkciách morálky, o teórii hodnôt či o podstate morálneho vedomia (Hlavová 1970, 1973; Kánský – Machovec – Marušiak 1963).

Problémovým prvkom boli práve obmedzenia viazané na ideologický rámec marxizmu-leninizmu, ktorý limitoval ich normatívny dosah a redukoval humanizmus na funkciu kolektívneho projektu budovania komunizmu. Práve z tohto dôvodu je zaujímavé nadviazať na to analýzou a komparáciou s etikou sociálnych dôsledkov.² Vasil Gluchman v nej rozvíja sekulárnu etickú koncepciu, ktorá síce podobne ako marxistická etika vychádza z biologicko-sociálnych základov a chápe morálku ako spoločenský jav, no zároveň jej poskytuje univerzálny normatívny rámec, založený na princípe humánnosti a dôstojnosti človeka, v prepojení na jeho morálne právo.

Vychádzajúc primárne z myšlienok Karla Marxa, marxisticko-leninská etika pristupovala k náboženstvu a náboženskej morálke ako k historicky prekonaným formám duchovnej orientácie človeka, ktorých normatívna záväznosť sa vytratila spolu s nástupom vedecko-materialistického chápania sveta (Marx 1977). Aj mnohé texty slovenských autorov poukazovali na náboženstvo ako na prekážku akéhokoľvek spoločenského a morálneho pokroku. Príkladom by mohol byť Jaroslav Čelko, ktorý kritizuje povahu náboženstva a jeho škodlivé pôsobenie na mladú generáciu: „Náboženstvo nepomáha človeku, neľahčuje, ale sťažuje mu život“ (Čelko, 1962, 5). Náboženské hodnoty boli pre marxisticko-leninskú etiku prežitkom, ktorý bolo potrebné odstrániť, pretože na úsvite ľudských dejín náboženstvo zrástlo s mravnosťou a po tisícročia ju skresľovalo a deformovalo (Sirácky 1949, 88, 90, 127).

V etike sociálnych dôsledkov platí, že náboženské morálne systémy nie sú diskvalifikované vopred, ale môžu byť eticky relevantné, pokiaľ ich nasledo-

² Etika sociálnych dôsledkov prešla od svojho vzniku začiatkom 90. rokov 20. storočia vývojom, ktorý dokážeme rozdeliť do niekoľkých etáp. Prvou etapou bolo etablovanie etiky sociálnych dôsledkov ako modernej neutilitaristickej etickej teórie, ktorá chcela poskytnúť odpovede na niektoré tradičné problémy utilitaristických teórií (Gluchman 1996c). Medzi prvotné publikácie patria: *Etika konzekvencializmu* (1995), *Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty* (1996a) a *Človek a morálka* (1997). Druhú fázu vývoja charakterizuje najmä snaha o odpovede na kritické poznámky zo strany slovenských, českých a poľských etikov a akademikov, a reformulácia jej pôvodných princípov. Pre tretiu fázu vývoja je príznačný prínos iných autorov, ktorý sa teórii venujú a snažia sa prispieť k jej teoretickej i praktickej konzistentnosti a aplikovateľnosti (Gluchman 2018, xix).

vane smeruje k produkcii pozitívnych sociálnych dôsledkov, podpore humánosti, ľudskej dôstojnosti a morálneho práva človeka. Príkladom môžu byť do určitej miery etické aspekty evanjelickej teológie tvárou k životu (Gluchman 1994, 113 – 135). Etika sociálnych dôsledkov takto v skutočnosti dokazuje svoj situačný prístup, pretože neredukuje „váhu“ morálnych hodnôt a princípov len na základe toho, aký majú pôvod. Ich životaschopnosť sa posudzuje prísne konzekvencialisticky, t. j. v ich schopnosti prispievať k spoločenskému dobru prostredníctvom dôsledkov, ktoré z ich dodržiavania vyplývajú. Badať to možno aj v Gluchmanovej práci *Angažovanosť, solidarita, zodpovednosť* (1994), v ktorej jasne deklaruje, že „cieľom je, aby svetonázorové, politické a ideologické záujmy neboli rozhodujúcim kritériom v procese morálneho hodnotenia konania človeka alebo určitej sociálnej komunity“ (Gluchman 1994, 11).

3. Pôvod morálky a jej miesto v spoločnosti

Predstavitelia marxisticko-leninskej etiky považovali morálku za integrálnu súčasť života človeka a

morálka ako významný historicko-spoločenský, sociálny fenomén vystupuje v celom bohatstve spoločenského života ako dialekticko-protirečivá jednota duchovného a praktického, objektívneho a subjektívneho, ideálneho a materiálneho, „žiaduceho“ a „jestvujúceho“, toho, čo „má byť“ a toho, čo „je“ (Hlavová 1986, 167).

Marxistické chápanie spoločnosti predznamenáva, že morálka je vnímaná ako spoločenský jav, ktorý kopíruje vývoj spoločnosti a teda za žiadnych okolností nemôže mať nadčasový a nemenný charakter. Morálku chápali ako dynamický fenomén, ktorý sa vyvíja v čase a priestore, no zároveň mnohokrát ostáva ich pochopenie v obsahovo prázdnych vyhláseniach, pretože sami považovali socialistickú morálku,³ v spojení s ideami marxisticko-leninského svetonázoru, za vrchol morálneho vývoja ľudstva. „Morálku a etiku komunistická strana a štát integrovali do systému komunistickej ideológie a propagandy, a tým ich zbavovali mravného obsahu a zmyslu, bola to vlastne etika bez morálky a étosu“ (Bilasová 2012, 153). V skutočnosti sa tak dostali do extrémnej podoby idealizácie konečnej podoby morálky, neakceptujúce pritom iné podoby morálky, ktoré by mohli existovať a nadväzovať tak na odlišné ľudské príbehy.

³ V literatúre sa stretne s pojmami socialistická morálka a komunistická morálka. Podľa Jiřího Kánského zo „zárodočnej formy sa nová morálka vyvíja na vyšší stupeň, na komunistickú morálku (niekedy ju voláme menej presne socialistickou morálkou), ktorá sa šíri a prehlbuje v závislosti na raste uvedomelého hnutia robotníckej triedy“ (Kánský 1961, 50).

Pre predstaviteľov marxisticko-leninskej etiky bolo dôležité odmietnuť existenciu večných a nemenných mravných princípov, pretože ich existencia je previazaná na spoločenské bytie a dosiahnutie mravného pokroku ľudstva – ten je totiž možný len za predpokladu zmeny spoločenských podmienok, ktorej výsledkom má byť komunistická spoločnosť. Platnosť morálnych noriem sa teda chápe ako relatívna – nie však vo vzťahu k individuálnemu vedomiu, ale k spoločenským podmienkam, ktoré menia ich význam a funkciu. Zároveň však marxisticko-leninská etika pripúšťa, že určitý okruh noriem si aj napriek historickým premenám uchováva stabilné jadro (napríklad úcta k starším), „odmieta však pripisovať mravným normám absolútnu metafyzickú nezmeniteľnosť“ (Mácha – Marušiak 1960, 25).

Pri úvahách o pôvode morálky, Gluchman predstavuje biologický, respektíve genetický faktor, latentne prítomný a podieľajúci sa na vzniku morálky (Gluchman, 2008, 34). Gluchman však neostáva pri vysvetľovaní pôvodu morálky len na úrovni biologických a genetických predispozícií, ktoré slúžia primárne na ochranu vlastného života, ale uvedomuje si, že morálka obsahuje množstvo iných sociálnych aspektov, t. j. akúsi sociálnu nadstavbu, týkajúcu sa ochrany a podpory ľudského života, ktorá napomáha uskutočneniu sociálnej podstaty človeka (Gluchman 2008, 35 – 36; Gluchman 1997, 15 – 16). „Sociálne sa postupne vyvinulo ako ďalší zdroj morálky (na základe biologického) a v priebehu historického vývoja ľudstva sa stalo dynamickejším činiteľom formovania mravného charakteru jednotlivca“ (Gluchman 2008, 54).⁴

Spoločným bodom oboch prístupov je v tomto kontexte dôraz na sociálnu povahu človeka a na chápanie morálky ako spoločenského javu, ktorý však má biologické (evolučné) korene. Marxisticko-leninská etika založila humanizmus na téze, že vedomie je určené spoločenským bytím, a preto je aj morálka odvodená od spoločenských podmienok a historického vývoja. Aj Gluchmanovo poňatie morálky vychádza zo sociálnych determinantov: morálka presahuje biologické obmedzenia, formuje sa v sociálnom prostredí a je odrazom i súčasťou historických procesov. Zdá sa, že ide o výraznú podobnosť, pretože obidve koncepcie chápu človeka ako biologicko-spooločenskú bytosť a morálka je prirodzeným vyústením týchto procesov. V obidvoch koncepciách panuje zhoda, že naše biologické predispozície nás predurčujú k morálnemu konaniu a správaniu, pretože

⁴ Základom pre tieto úvahy je skorší Gluchmanov článok „Biologické a sociálne v etike sociálnych dôsledkov (o determinácii a slobode vôle, respektíve mravnej slobode“ (2003), kde túto problematiku rozvinul do systematickej podoby.

sú nutnou podmienkou morálky, avšak konkrétny obsah morálky určuje historický a spoločenský kontext.

S otázkou o pôvode a ukotvení morálky úzko súvisí aj ďalšia: Aké miesto má morálny pokrok v uvedených koncepciách? Komunistická morálka mala byť zavŕšením historicko-materialistických procesov a mala predstavovať najvyšší stupeň morálneho pokroku ľudstva. Vystihuje to myšlienka Emila Duda, vyjadrujúca, že „komunistickú morálku možno skúmať ako logické zavŕšenie najlepších tradícií a morálnych noriem predchádzajúcich generácií“ (Duda 1980, 164). Dochádza tu k značnému ideovému rozporu, pretože vývoj morálky podľa všetkého nemôže byť procesom, ktorý má koniec, no zároveň podľa všetkého komunistická morálka mala obsahovať určitú podobu ideálu mravne vyspelých ľudí a spoločenských vzťahov. Tento teleologický prístup spočíval v predstave „vrcholnej“ komunistickej morálky a vytvoril dojem, že morálny vývin môže – ba dokonca musí – dospieť do finálneho štádia.

Gluchman naproti tomu chápe morálku ako otvorený proces, ktorého dynamiku nezaručuje žiaden ideologický cieľ, ale schopnosť mravných subjektov vytvárať a uskutočňovať hodnoty humánosti, ľudskej dôstojnosti a morálneho práva v kontexte pozitívnych sociálnych dôsledkov (Gluchman 2008, 5 – 7, 55 – 57, 88 – 90; 2023, 1348 – 1350). Gluchman osobitne zdôrazňuje, že morálny vývin môže napredovať iba v prostredí „dynamickej stability“ mravných hodnôt, ktorá umožňuje priebežné sebazdokonaľovanie a otvorené hľadanie riešení morálnych problémov. „Táto dynamická stabilita je základným predpokladom uskutočňovania postupných krokov smerujúcich k mravnému sebazdokonaľovaniu človeka a k mravnému vývoju ľudstva vôbec“ (Gluchman 1996b, 828). Zároveň platí, že

realizácia či uskutočňovanie dobra je nekonečným dialektickým procesom, ktorého cieľom je vytvoriť na základe určitých najvyšších, prípadne primárnych hodnôt určitú životnú stabilitu, životnú vyrovnanosť ako predpoklad realizácie ďalších mravných cieľov (Gluchman 1996b, 828).

Morálka je kontinuálnym procesom a Gluchman výrazne opúšťa pozíciu univerzalizmu akejkoľvek etickej teórie, keď píše, že „v súčasnosti už nie je možná jediná etická teória, ktorá by zodpovedala požiadavkám a potrebám všetkých a pre všetky časy“ (Gluchman 2005a, 31). Poukazuje na to aj Teodor Münz, keď o Gluchmanovi píše, že sa na mravnosť díva historicky a vývojovo, mravnosť je podmienená časom i priestorom (Münz 2002, 279).

Za najdynamickejší činiteľ mravného charakteru jednotlivca a tým aj morálneho vývoja spoločnosti považuje Gluchman mravnú slobodu jednotlivca

(Gluchman 2008, 54; Gluchman 1998, 532). To v skutočnosti znamená, že len v podmienkach mravnej slobody je možné dosahovať pokrok. Musí existovať „možnosť pohybu“ vo sférach morálky, inak sa morálka stáva strnulým náboženským alebo ideologickým projektom. Práve absencia priestoru pre mravnú slobodu spôsobila, že marxisticko-leninská filozofia a etika uviazli často v polohe ideologickej apologetiky. Gluchman v tomto kontexte píše:

Ako sa ukázalo takmer v priebehu takmer celého vývoja marxisticko-leninskej filozofie, jej úlohou bola iba apológia existujúceho stavu politického, ekonomického, sociálneho, kultúrneho a svetonázorového vývoja spoločnosti, výnimočne aj hľadanie príčin existujúcich nedostatkov, ktoré však vždy museli byť mimo samotnej politiky strany a marxisticko-leninskej ideológie (Gluchman 2024, 171).

4. Idea humanizmu v marxisticko-leninskej etike a v etike sociálnych dôsledkov

Jedným z najvýraznejších bodov, v ktorom sa otvára možnosť komparácie medzi marxisticko-leninskou etikou a etikou sociálnych dôsledkov, je otázka humanizmu, jeho miesta a úlohy pre život jednotlivca aj v spoločnosti. Marxisticko-leninská etika sa už od svojich začiatkov profilovala nielen ako negácia náboženského svetonázoru, ale aj ako pozitívna koncepcia sekulárneho humanizmu.

Celý historický proces vývoja morálneho vedomia a etických názorov na podstatu morálky je okrem iného procesom emancipácie morálky od náboženskej mystifikujúcej formy. Je procesom rozvíjania a oslobodzovania prirodzene ľudského obsahu od jeho náboženskej mystifikácie. Táto stránka morálneho progresu je súčasťou procesu návratu človeka zo sveta jeho nábožensky odcudzenej podoby k sebe samému, aby sa stal vedomým tvorcom svojej morálky. Toto sebauvedomenie a sebazoznanie ľudí ako prírodno-sociálnych bytostí vyúsťuje historicky v marxisticko-leninskom svetonázore... (Halečka 1985, 203).

Humanizmus, v spojení s ateizmom, mal byť konkrétnou formou oslobodenia človeka a zničenia všetkého, čo spúťovalo jeho život a prenášalo ho do sveta abstraktných a nereálnych (náboženských) predstáv. Ateizmus ako humanizmus „je cestou človeka k sebe samému, k sebazoznaniu bez mystifikácie a predstavuje svetonázorový výraz potvrdenia pozitívnej ľudskej existencie, jej hodnoty a zmyslu“ (Halečka 1985, 43). Humanizmus bol preto chápaný ako imanentná súčasť marxisticko-leninskej etiky, ktorá deklarovala svoju „vedeckosť“ práve tým, že sa opierala o poznanie zákonitostí spoločnosti a historického vývoja.

Na rozdiel od náboženskej morálky, marxisticko-leninská etika opisuje človeka ako autonómnu, slobodnú a aktívnu bytosť, čo súvisí s jej aspiráciou na humanistický postoj. Prináša odstránenie ilúzií a zlepšuje život človeka do takej miery, že žiadne formy úniku (vrátane náboženstva) nebudú potrebné. Marx vo svojich *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* opisuje humanizmus ako návrat človeka k sebe samému prostredníctvom uvedomenia si vlastnej spoločenskej podstaty, teda ako „celkový, teraz už konečne uvedomelý a v rámci všetkého bohatstva doterajšieho vývinu uskutočnený návrat človeka k sebe ako spoločenskému, t. j. ľudskému človeku“ (Marx 1961, 92). Takto chápaný humanizmus by napokon nebol v rozpore ani s orientáciou etiky sociálnych dôsledkov, pretože aj tá zdôrazňuje sociálny rozmer ľudského bytia a potrebu takých vzťahov, ktoré umožňujú človeku realizovať pozitívne sociálne dôsledky so súbežným dodržiavaním jej základných princípov.

V koncepcii marxisticko-leninskej etiky bol humanizmus stotožňovaný s revolučným pretváraním spoločnosti a jeho „pravosť“ sa v skutočnosti merala mierou oddanosti komunistickému ideálu. Zároveň platilo, že deklarovaná vedeckosť a objektívnosť poznania zákonitostí pokroku myslenia „tvorí so straníkosťou jednotu“ (Halečka – Leško 1987, 32). Morálka mala význam len ako nástroj historického projektu, ktorý mal smerovať k presne určenému cieľu. Dochádza tu k vytváraniu vnútorného napätia: humanizmus bol prezentovaný ako univerzálna hodnota, no v skutočnosti bol viazaný na úzky rámec jedinej možnosti spoločenského pokroku. Vedeckosť znamenala v marxisticko-leninskej etike poznanie zákonitostí a zároveň aj oprávnenie určovať, čo je správne. V etike sociálnych dôsledkov je vedeckosť spojená s úsilím o kritické skúmanie a hodnotenie konkrétnych dôsledkov ľudského konania.

Aj Gluchman koncipuje svoju etiku ako sekulárnu teóriu, ktorá odmieta transcendentné zdroje normativity a zakladá sa na antropologických a sociálnych faktoch. „Humanizmus je v prvom rade myšlienkové hnutie smerujúce k posilňovaniu významu a hodnoty človeka vo svete, vo vytváraní podmienok pre jeho rozvoj a kultiváciu“ (Gluchman 2024, 65). V Gluchmanovej etike sociálnych dôsledkov nadobúda humanizmus normatívny rozmer aj v podobe princípu humánosti, ktorý je jedným z hlavných kritérií pre hodnotenie konania. Etika sociálnych dôsledkov chápe humanizmus ako praktické uskutočňovanie princípu humánosti, aj ako univerzálnu zásadu rešpektovania ľudskej dôstojnosti a práva každého jednotlivca, čo súvisí s tým, že tieto princípy „môžu fungovať len spoločne, predovšetkým v praktickej rovine“ (Gluchman 2005c, 623). Morálny aspekt humánosti možno hľadať len tam kde sa humánosť prakticky uskutočňuje v podobe proaktívneho konania v prospech iných

ľudí (Gluchman 2005b, 527 – 530). Pojem humánosti predstavuje praktickú konkretizáciu humanizmu, jeho premenu na normatívny princíp etickej praxe.

Rozdiely sa teda objavujú pri normatívnej konkretizácii humanizmu. Marxisticko-leninská etika bola prepojená s kolektívnym humanizmom, definovaným v horizonte socialistickej spoločnosti a jej ideologických cieľov. Jedným z jej znakov bola podľa Kánskeho nadradenosť triednych morálnych hodnôt a noriem nad všeludskými (Kánský 2010, 72). Hodnota človeka bola v tejto optike posudzovaná predovšetkým podľa jeho účasti na budovaní komunizmu, pričom individuálne práva a dôstojnosť boli podriadené kolektívnemu dobru. Gluchman nepodmieňuje morálku ani humánosť napĺňaním ideologicky pevne určeného spoločenského cieľa, ale produkciu pozitívnych sociálnych dôsledkov v najširšom kontexte, pretože ich úlohou je prispievať k ochrane a rozvoju ľudského života v jeho konkrétnych spoločenských podmienkach (Gluchman 2005c).

V tomto zmysle je takáto podoba humánosti pluralitná, pretože nepracuje s jediným smerovaním morálnej kultivácie a morálneho pokroku a uvažuje skôr situačne. Znamená to, že autenticky humánne konanie nemusí smerovať k žiadnemu „veľkému cieľu“, ale skôr reaguje na konkrétne ľudské potreby a nedostatky. Etika sociálnych dôsledkov sa týmto úspešne vyhýba tomu, čomu sa marxisticko-leninská filozofia a etika nedokázali vyhnúť. Neexistuje tu jediná konečná forma spoločnosti, dôležité je naopak permanentné vytváranie vzťahov, ktoré umožňujú humánosti sa naplno rozvinúť a rozšíriť tak priestor pre ľudskú dôstojnosť, spravodlivosť a plnohodnotný ľudský život (Gluchman 2019, 1130).

V tejto súvislosti sa Gluchman v jednej zo svojich ostatných knižných publikácií pýta, do akej miery možno za humánne považovať to, čo prispieva k blahu jednej spoločenskej triedy na úkor druhej? To k čomu často dochádzalo v časoch socialistickej spoločnosti bolo, že tu neexistoval priestor pre Gluchmanom spomínanú dynamickú stabilitu, ktorá by zabezpečila sebazdokonaľovanie mravného subjektu a tým pokrok v oblasti morálky. Práve naopak, skôr dochádzalo k javu, keď sa človek navonok podrobil ústrednej ideológii a jej heslám o humanizme, vnútorne však nedošlo k jeho stotožneniu s hodnotami a princípmi, ktoré viac deklarovali ľudskú dôstojnosť a humánosť než ich podporovali (Gluchman 2024, 16).

5. Typologizácia mravných subjektov

V typológii morálnych subjektov, ktorú rozvíja Gluchman, možno rozpoznať zásadnú líniu oddeľujúcu zvykové a reflexívne morálne konanie. Zvykový typ

predstavuje subjekt, ktorý sa prispôsobuje spoločenským normám a chápe morálku ako konformitu s aktuálne platným poriadkom. Jeho morálne konanie má charakter spoločenskej adaptácie – zachováva stabilitu, no nevytvára priestor pre morálny rast. Reflexívny typ naproti tomu morálku chápe ako proces kritickej sebahodnoty a schopnosti posúdiť, či sú existujúce pravidlá v súlade so spravodlivosťou. Takto chápaná morálna reflexia znamená schopnosť prekročiť spoločensky fixovaný rámec, teda oddeliť „zákonnosť“ od „spravodlivosti“. Zvykový subjekt sa opiera o normy a hodnoty akceptované spoločnosťou, pričom jeho rozhodovanie je prevažne konformné a riadi sa autoritou verejnej mienky alebo spoločenských inštitúcií. Naproti tomu reflexívny subjekt preberá zodpovednosť za vlastné konanie, analyzuje princípy a vytvára vlastné hodnotové orientácie, ktoré sa však musia pohybovať v horizonte humánosti a dôstojnosti človeka (Gluchman 1998, 523 – 524). V skoršej publikácii *Človek a morálka* Gluchman dopĺňa tvrdenia:

Rozdiel medzi prvým a druhým typom môže spočívať v tom, že prvý typ vedome koná (prípadne, usiluje sa konať) v súlade s mravnými normami a naplňať mravné hodnoty, ktoré sú akceptované spoločnosťou. Druhý typ mravného subjektu uvažuje o podstate týchto princípov, noriem a hodnôt, formuluje svoje vlastné princípy, hodnoty a normy, ktoré nemusia byť identické so spoločensky akceptovanými, ale nesmú byť v rozpore so základnými mravnými hodnotami (Gluchman 2005a, 40; Gluchman 1997, 57 – 58).

Ak túto typológiu zasadíme do širšieho rámca marxisticko-leninskej etiky a etiky sociálnych dôsledkov, môžeme naraziť na hlbšiu štruktúrnu podobnosť. Marxisticko-leninská filozofia a etika pracovala s vlastnou formou delenia: oddeľovala „ideologicky vyspelé“ subjekty od tých, ktoré bolo potrebné preformovať, pričom morálne dobro sa stotožňovalo s konaním v súlade s oficiálnym poznaním. Takéto delenie je prítomné aj v článku Ondreja Štefánika, v ktorom poukazuje na rozdelenie subjektov spoločnosti do skupín podľa ideologického „zaťaženia“ a triednej príslušnosti. Zatiaľ čo istá skupina obyvateľstva je považovaná za „ideologicky prebudených“, tá druhá vyžaduje cieľnú prevýchovu (Štefánik 1960, 360 – 362). Takto chápaný morálny poriadok neumožňoval žiadne odchýlky – reflexívny postoj sa v ňom menil na prejav slabosti alebo nepochopenia. Ak sa však morálnosť obmedzí len na dôsledky uznané aktuálnym normatívnym rámcom (podporeným marxisticko-leninskou filozofiou a etikou), opätovne hrozí, že stratí reflexívny rozmer, ktorý je podmienkou morálneho pokroku. Dokonca „správne ideologické, politické a svetonázorové presvedčenie bolo najcennejšou devízou, za ktorou sa často

mohla skryť aj samotná nemorálnosť alebo nemravnosť“ (Gluchman 2008, 181). Gluchman, okrem iného, naznačuje, že morálna kultivácia nespočíva v slepom nasledovaní spoločensky stanovených pravidiel, ale v odvahe vedome ich prehodnocovať – „reflexívny typ mravného subjektu dokáže v procese morálneho uvažovania, rozhodovania a konania v pozitívnom zmysle prekročiť hranice dané našou biologickou determináciou“ (Gluchman 2008, 36).

Vynára sa tu prvoplánová formálna príbuznosť Gluchmanovho „zvykového“ subjektu s ideologickým obrazom človeka v ponímaní marxisticko-leninskej etiky. Jedným z východísk marxisticko-leninskej etiky bolo, že morálne hodnoty a normy majú vychádzať zo spoločenského bytia, ktoré bolo definované triednou povahou socialistickej spoločnosti. Mravný subjekt bol, respektíve mal byť, predovšetkým nositeľom ideologicky sankcionovaných noriem, ktoré mu boli sprostredkované prostredníctvom výchovy, vzdelávania či straníckych inštitúcií. Konformita a heteronómia boli základnými charakteristikami tohto modelu; autonómne či reflexívne zvažovanie morálnej povahy konania nemalo priestor, pretože by sa dostalo do rozporu s oficiálnym svetonázorom. Pre Gluchmana však nie je nevyhnutnou podmienkou, aby hodnoty reflexívneho typu mravného subjektu boli v čo najväčšej miere identické s mravnými hodnotami spoločnosti (Gluchman 1998, 528), čo o mravnom subjekte v poňatí marxisticko-leninskej etiky nemožno tvrdiť.

Marxisticko-leninská etika aj etika sociálnych dôsledkov pracujú s deliacimi mechanizmami. V oboch prípadoch existuje akési „rozhranie“, na základe ktorého dokážeme jasne odlíšiť vyspelejšie podoby morálnej reflexie mravných subjektov od tých menej vyspelých, ktoré boli orientované predovšetkým na obyčajnú reprodukciu spoločensky akceptovaných noriem a zachovanie poriadku.

Gluchmanova etika sociálnych dôsledkov sa pohybuje v sekulárnom horizonte a vychádza zo sociálnych determinácií morálky, no zásadne sa odlišuje v akcentovaní mravnej slobody. „...mravnú slobodu subjekt získava v procese svojho mravného vývoja, teda v kontexte s tým, ako sa stáva mravne zrelým či mravne vyspelým“ (Gluchman 2003, 128). Mravná sloboda je chápaná ako najdynamickejší zdroj morálneho vývoja, umožňujúci jednotlivcovi prekračovať biologické aj sociálne obmedzenia, pokiaľ to vyžaduje princíp humánosti. V marxisticko-leninskej etike bola sloboda človeka obmedzovaná vzhľadom na jeho súlad so socialistickou zákonnosťou a straníckou disciplínou. Paralela medzi oboma prístupmi sa teda ukazuje v rozpoznaní významu sociálneho prostredia pre formovanie morálky, avšak rozdiel spočíva v tom, že Gluchman tento rámec dopĺňa o reflexívny rozmer, ktorý v koncepcii marxisticko-leninskej etiky absentoval. Reflexívny mravný subjekt, ktorý disponuje mravnou

slobodou, rozhoduje sa a koná v súlade princípom humánnosti a ľudskej dôstojnosti, je alternatívou k ideologicky formovanému kolektívnemu subjektu na základe marxizmu-leninizmu.

Odlíšnosť oboch prístupov je pomerne zreteľná aj pri otázkach týkajúcich sa morálnej zodpovednosti. V marxisticko-leninskej etike bola oprávnenosť konania viazaná na historicko-politicky definovaný kolektívny subjekt, ktorý rozhodoval o smerovaní dejín. Naopak, etika sociálnych dôsledkov situuje rozhodovanie do individuálnej roviny jednotlivca, ktorý by mal racionálne uvažovať o dôsledkoch svojho konania. Zodpovednosť je tak založená na schopnostiach mravného subjektu racionálne zdôvodňovať svoje konanie a prijať dôsledky, ktoré z neho vyplývajú.

6. Záverečné poznámky

Analýza vzťahu marxisticko-leninskej etiky a etiky sociálnych dôsledkov ukazuje, že hoci obidve koncepcie vznikli v zásadne odlišných spoločensko-politických podmienkach a sledovali odlišné ciele, spája ich úsilie formovať sekulárny rámec filozoficko-etickej reflexie, ktorý by bol založený na sociálnej povahe človeka a na jeho schopnosti zodpovedne formovať svoje spoločenské prostredie. Marxisticko-leninská etika poskytla sekulárnej etike na Slovensku možnosti inštitucionálneho etablovania, avšak súčasne ju limitovala ideologickými a politickými rámcami. Tým obmedzovala možnosti jej normatívneho potenciálu a redukovala humanizmus na nástroj dosiahnutia kolektívne definovaného projektu. Gluchmanova etika sociálnych dôsledkov predstavuje prekročenie týchto obmedzení a limitov a jej cieľom je rozvíjať reflexívnu podobu sekulárneho morálneho myslenia. Do značnej miery platia Münzove slová, že

slovenská a azda aj zahraničná etika má v tomto autorovi pozoruhodnú osobnosť. Kráča vlastnou cestou, problémy rieši zo svojho stanoviska, je myslivý, koncepčný, sebavedomý, odvážny, pracuje cieľavedome a systematicky. To nie je, najmä v slovenskej filozofii, bežný jav (Münz 2002, 284).

Zatiaľ čo marxisticko-leninská etika morálny pokrok stotožnila s dosahovaním ideologického cieľa (komunistická morálka), etika sociálnych dôsledkov vníma pokrok najmä v schopnosti mravného subjektu kultivovať humánnosť a ľudskú dôstojnosť, a produkovať pozitívne sociálne dôsledky v meniacich sa spoločenských podmienkach. Dôraz sa kladie na mravnú slobodu jednotlivca, jeho reflexívnosť a pluralitu etickej praxe, čo znamená, že etika sociálnych dôsledkov je kritickým prekonaním marxisticko-leninskej etiky. Deje sa tak v horizonte sekulárnej a neideologickej morálnej reflexie.

Ak chceme porozumieť formovaniu sekulárnej etiky na Slovensku, je dôležité reflektovať marxisticko-leninskú podobu etiky nielen ako ideologický prežitok dôb minulých, ale uvedomiť si širší historický kontext, ktorý sprostredkoval niektoré otázky a problémové okruhy. K niektorým z nich sa etika sociálnych dôsledkov vracia a nadväzuje na nich, avšak už s inými cieľmi a inou normatívnou ambíciou. Etika sociálnych dôsledkov tak predstavuje výrazný posun smerom k otvorenému sekulárnemu etickému mysleniu, ktoré kladie dôraz na reflexivitu mravného subjektu a nie na jeho kolektívnu uniformitu. Idea pokroku v oblasti morálky tak už nie je uzavretá a prísne determinovaná, ale má skôr dynamickú povahu. Práve v tejto otvorenosti možno vidieť jej najmarkantnejší príspevok pre súčasnú etiku na Slovensku.

Literatúra

- BILASOVÁ, V. (2012): *Étos, dejiny, súčasnosť*. Prešov: FF PU v Prešove.
- ČELKO, J. (1962): *Náboženstvo, cirkvi a vojna*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- DUDA, E. (1980): *Svetonázor, veda, spoločenská prax*. Bratislava: Obzor.
- FOLTIN, M. (2024): Transformations and Controversies in Ethical and Moral Thinking in Slovak Philosophical Thought in the 1950s and 1960s. *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*, 14 (3 – 4), 208 – 218. DOI: <https://doi.org/10.2478/ebce-2024-0015>
- GLUCHMAN, V. (1994): *Angažovanosť, solidarita, zodpovednosť*. Prešov: Universum.
- GLUCHMAN, V. (1995): *Etika konzekvencializmu*. Prešov: ManaCon.
- GLUCHMAN, V. (1996a): *Etika sociálnych dôsledkov a jej kontexty*. Prešov: PVT.
- GLUCHMAN, V. (1996b): Etika sociálnych dôsledkov a jej princípy. *Filozofia*, 51 (12), 821 – 829. Dostupné na: <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1996/12/821-829.pdf>
- GLUCHMAN, V. (1996c): Etika utilitarizmu a neutilitaristický konzekvencializmus. *Filosofický časopis*, 44 (1), 123 – 132.
- GLUCHMAN, V. (1997): *Človek a morálka*. 1. vyd. Brno: Doplněk.
- GLUCHMAN, V. (1998): Typologizácia morálky a mravných subjektov v etike sociálnych dôsledkov. *Filozofia*, 53 (8), 523 – 537. Dostupné na: <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1998/8/523-537.pdf>
- GLUCHMAN, V. (2001): Teória správneho v etike sociálnych dôsledkov. *Filosofický časopis*, 49 (4), 633 – 654.
- GLUCHMAN, V. (2003): Biologické a sociálne v etike sociálnych dôsledkov (o determinácii a slobode vôle, respektíve o mravnej slobode). *Filozofia*, 58 (2), 119 – 137. Dostupné na: <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/2003/2/119-137.pdf>
- GLUCHMAN, V. (2005a): *Človek a morálka*. 2. vyd. Prešov: LIM.
- GLUCHMAN, V. (2005b): Idea humánnosti v kontextoch súčasnej etiky. *Filozofia*, 60 (7), 512 – 531. Dostupné na: <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/2005/7/512-531.pdf>
- GLUCHMAN, V. (2005c): Miesto humánnosti v etike sociálnych dôsledkov. *Filozofia*, 60 (8), 613 – 623. Dostupné na: <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/2005/8/613-623.pdf>
- GLUCHMAN, V. (2008): *Etika a reflexie morálky*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

- GLUCHMAN, V. (2017): G. E. Moore and Theory of Moral/Right Action in Ethics of Social Consequences. *Ethics & Bioethics (in Central Europe)* 2017, 7 (1 – 2), 57 – 65. DOI: <https://doi.org/10.1515/ebce-2017-0002>
- GLUCHMAN, V. (2018): Introduction: Ethics of Social Consequences – Past and Present. In: Gluchman, V. (ed.): *Ethics of Social Consequences: Philosophical, Applied and Professional Challenges*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, viii – xxvii.
- GLUCHMAN, V. (2019): Human Dignity as the Essence of Nussbaum's Ethics of Human Development. *Philosophia*, 47 (4), 1127 – 1140. DOI: <https://doi.org/10.1007/S11406-018-0034-2>
- GLUCHMAN, V. (2023): The Idea of the Common Good in the Young Marx and Nonutilitarian Consequentialism. *History of European Ideas*, 49 (8), 1347 – 1360. DOI: <https://doi.org/10.1080/01916599.2023.2230583>
- GLUCHMAN, V. (2024): *Podoby sekulárneho humanizmu na Slovensku v 20. storočí (do roku 1989)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- HALEČKA, T. (1985): *Podstata ateizmu*. Bratislava: Pravda.
- HALEČKA, T. – LEŠKO, V. (1987): *Kapitoly z dejín ateizmu a kritiky náboženstva*. Bratislava: Pravda.
- HLAVOVÁ, B. (1970): *K problému genézy morálnej hodnoty*. Bratislava: Ústredný výbor Socialistickej akadémie Slovenska.
- HLAVOVÁ, B. (1973): Poznámky k obsahu a štruktúre morálneho vedomia. *Filozofia*, 28 (6), 629 – 637. Dostupné na: <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1973/6/629-637.pdf>
- HLAVOVÁ, B. (1986): Duchovno-praktická komplementarita morálky. *Filozofia*, 41 (2), 167 – 178. Dostupné na: <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1986/2/167-178.pdf>
- KALAJTZIDIS, J. (2024): Generational Shifts in Scientific Atheism: Ideology and Strategy in the 20th Century Czechoslovakia. *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*, 14 (3 – 4), 194 – 207. DOI: <https://doi.org/10.2478/ebce-2024-0011>
- KÁNSKÝ, J. (1961): Morálka v živote jednotlivca a spoločnosti. In: Kánský, J. (ed.): *Morálka a náboženstvo*. Bratislava: SVPL, 11 – 77.
- KÁNSKÝ, J. (2010): Marxistická etika. In: V. Gluchman a kol: *Etické teórie súčasnosti (Etika II.)*. Prešov: Grafotlač, 67 – 82.
- KÁNSKÝ, J. – MACHOVEC, M. – MARUŠIAK, M. (1963): *Morálka dnes a zajtra*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- MÁCHA, K. – MARUŠIAK, M. (1960): *Etika a dnešek*. Praha: Svobodné slovo.
- MARX, K. (1961): *Ekonomicko-filozofické rukopisy*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- MARX, K. (1844/1977): Úvod ku kritike Hegelovej filozofie práva. In: Marx, K. – Engels, F.: *Vybrané spisy, zv. 1*. Bratislava: Pravda, 13 – 25.
- MŮNZ, T. (2002): Etika sociálnych dôsledkov Vasila Gluchmana. Poznámky neetika k jednej etike. *Filozofia*, 57 (4), 275 – 284. Dostupné na: <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/2002/4/275-284.pdf>
- POLIACH, J. (1961): Za dôsledné spájanie mravnej a svetonázorovej výchovy mládeže. In: Kánský, J. (ed.): *Morálka a náboženstvo*. Bratislava: SVPL, 110 – 159.
- SOŠKOVÁ, J. (1986): Ku kritike mýtu o kultúrotvornej funkcii náboženstva. *Filozofia*, 41 (6), 691 – 705. Dostupné na: <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1986/6/691-705.pdf>
- SIRÁCKY, A. (1949): *Kultúra a mravnosť*. Bratislava: SAVU.

ŠTEFÁNIK, O. (1960): O niektorých problémoch ateistickej výchovy. *Slovenský filozofický časopis*, 15 (4), 360 – 371. Dostupné na: <https://filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/1960/4/360-371.pdf>

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0499/26 Dejiny slovenského etického myslenia v 20. storočí.

Lukáš Švaňa
Inštitút filozofie a etiky
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov
Slovenská republika
e-mail: lukas.svana@unipo.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0906-2879>